МИКОЛА СУЛИМА.

РІДКО ВЖИВАНІ ПРИЙМЕННИКИ В ШЕВЧЕНКОВІЙ МОВІ.

Матеріяли та уваги.

У цій невеличкій роботі я подам конструкції лише з такими прийменниками, що трапляються в Шевченкових українських текстах—у поетичних творах, примітках до них, у драмі „Назар Стодоля“ та в листах—не частіше, ніж двадцять (20) разів. Як мені вже доводилося, пишучи про конструкції з прийменником „по“ в Шевченковій мові[1]), давати деякі вступні й загальні зауваження та пояснення до умовних скорочень при прикладах, то я обминаю це тут. Конструкції подаю за абетним порядком прийменників.

1. Біля трапляється п'ять разів: тричі в „Причинній“, один раз у „Назарі Стодолі“ та ще в назві одного вірша, що його подано в другому томі „Кобзаря“ Франкової редакції. Ось усі ці приклади: Біля того гаю, що чорніє над водою, щось біле блукає 9. Розбивши вітер чорні хмари ліг біля моря одпочить 10. Кінь замордований стоїть, а біля його молоденький козак та дівчина лежить 12. Титарівна біля криниці Фр. II, 105. Ви покійній матері, як вона умірала, біля домовини обіщали мене видать за Назара Як. II, 15.

Як видно з прикладів, конструкція біля плюс родовий відмінок завжди означає в Шевченка місце. З иншими відмінками біля взагалі не буває в українській народній мові, а иншого значення, опріч місцевого, ця конструкція й не має. Тим часом в українській інтелігентській мові ця конструкція иноді характеризує приблизність кількісну, порядкову, часову та инш.; напр.: Витратити біля 850 тисяч карб. (з газ. „Вісти“). Було роспочато дискусії, в яких взяло участь біля 20 тов. (з газ. „Вісти“). Біля 10-ої години ввечері (з газ. „Вісти“). Біля четвертої години у заводський сад зійшлися робітники („Плуг“, збірн. 2-ий, с. 136) і т. инш. Завжди відповідаючи, напр., російському „подле, возле“, українське біля в цих і подібних до цих газетно-інтелігентських фразах є цілком недоречне, ба навіть абсурдне. Сказати по-українському, напр., „нас було біля десятьох чоловіка“,—це все одно, що сказати по-російському „нас было подле десяти человек“ або „возле десяти человек“. Взагалі, говорячи словами проф. Є. К. Тимченка, „сочетаніе предлога біля, съ родительнымъ количественныхъ представленій, встрѣчаемое у нѣкоторыхъ авторовъ, напр.: „біля двох тижнів“, „вбито біля десятьох чоловіка“ не оправдывается ни народной рѣчью, ни письменной традиціей, и есть плодъ недоразумѣнія“[2]). В українській нормальній фразі замість такого біля буває „з, із, щось із“, рідше „коло“, инколи звороти „до“ плюс родовий, „о, об“ плюс місцевий (напр.: годині об одинадцятій), „близько“ плюс родовий і деякі инші.

[1]) Науковий Збірник за рік 1926 Історичн. Секції УАН. Том XXI. ДВУ. 1926. Стор. 177—190.

[2]) Е. К. Тимченко. Функціи генитива въ южнорусской языковой области. Варшава 1913. Стор. 215—216.—Порівн.: О. Курило, Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. 3-є. Київ 1925. Стор. 172.

У мові Т. Шевченка відповідно сучасному інтелігентському зворотові біля плюс родовий на означення приблизности найчастіше буває „з, зо, із“ плюс знахідний; напр.: Розлили з річку крови 169. Послав з табун я коней до обозу 365. Уже з тиждень, як росту я 211. І з тиждень грішная нудилась КР. 287. З тиждень, чи й більш, блукав я після того по тій Москві Як. II, 377. Байстрят з десяток у год продержить до хреста 286. На тобі вірш з десяток свої роботи Як. II, 363. Довго я читав твій лист, разів з десять, чи не більше Як. II, 410. Гонту забавляйте з пів-упруга 83. Разів зо два ударив по рваних 104. Та в мене ще шматків зо два є хліба в торбині 173. Я годів зо два проходив 231. Миль зо дві з козеням трохи-трохи не танцювала 407. Уже було й найшлось їх десятків зо два, зо три 51. Лежала довго щось—седмиці з три 242. Ота страва... неділь зо три снилась Як. II, 348. Кіп із вісім заробила 184.

Далеко рідше Шевченко означає приблизність конструкцією коло плюс родовий; напр.: Що мені робить з руськими повістями! У мене їх десятків коло двох набереться Як. II, 422. Коло десятої години треба виступить у караул! Як. II, 358. Коло осіннього Миколи... бендерським шляхом уночі ішли цигани 212. Так, коло полудня, в неділю, та на Зелених ще святках, під хатою в сорочці білій сидів з бандурою в руках старий козак 154. І бились день, і другий билися, та коло полудня на третій поникли Ігореві стязі 425.

2. Близь із родовим відмінком трапляється лише один раз,—і то в листі: Сижу я у Михайла Семеновича Щепкина, близь Садової улиці Як. II, 426.

Цього прислівника з функцією прийменника Шевченко позичив із російської мови, де поруч із літературним „близ“ буває щей „близь“ [1]). Можливо, що близь (а не близ) виникло в Шевченка через вплив українського близько (з пом'якшеним „з“).

3. Вдовж, уздовж із родовим відмінком. Обидва ці слова — прислівники, що виконують иноді й функції прийменників. Перше з них, удовж, становить закам'янілу конструкцію: прийменник „у“ плюс знахідний відм. однини дуже рідко вживаного речівника жіночого роду „довж“; порівн.: На високому чолі морщина у всю довж лягла (Марко Вовчок) [2]). Друге, вздовж, вийшло з такої конструкції: прийменник „уз“ (із старого „въз“) плюс знахідн. відм. однини оце тільки згаданого речівника „довж“.

Обидва ці прислівники, виконуючи ролю прийменників, сполучаються з родовим відмінком і вкупі з ним означають предмет, що вздовж його території, впродовж його поверхні щось рухається чи перебуває.

У Шевченка я помітив лише один випадок прийменникового вдовж: Повела коня вдовж села 341; у Дом. 514 навіть — вдож (?! *М. С.*), так само й у Кобз. 364; у Франка — вздовж: Повела коня вздовж села Фр. II, 214.

Решта прикладів, а саме — п'ять (5), репрезентують прийменникове вздовж: Похожає вздовж байдака 33. Вздовж байдака знову похожає пан отаман 33. Гайдамаки столи вздовж базару поставили 80. Пішли вздовж базару 90. Навприсядки сліпий вздовж базару оддирає постолами КР. 48; в АП. 83 та Дом. 123 замість уздовж стоїть по; у ФР. I, 126 єсть обидва варіянти, а з них уздовж — підрядковий.

---

[1]) Див. Толковый словарь живого великорусск. яз. В. Даля. 4-е изд. Том I, с. 239.

[2]) Б. Грінченко, Словник укр. мови. 3-е вид. Київ 1927. Том II, с. 63.

Слово вздовж має в Шевченка й чисто прислівникове значення; напр.: Саул прочумався, тай ну... свою ріденьку волохату і вздовж і впоперек христить 433.

4. Діля — архаїчний прийменник, що відповідає сучасному „ради", почасти „для". На діля з родовим відмінком (препозитивним) я натрапив у Шевченка лише раз, у листі: Бога діля пришліть малярську справу Як. II, 355.

У словнику Б. Грінченка цього прийменника ілюструє такий самий вираз: Бога діля (3-е вид. том II, с. 49).

А взагалі в аналогічних випадках у Шевченка буває прийменник „ради" (див. далі). Що-ж до „для", то Шевченко вживає його понад дев'яносто (90) разів, — частіше в прозі (разів із 55), ніж у поезії (понад 35 разів).

5. Замість, замісць, замісь із родовим відмінком. Якої саме форми цього прийменника, — чи може всіх трьох поданих варіянтів, — уживав Шевченко, сказати важко. Покладатися на редакторів Шевченкових творів нема чого, бо їх редакції щодо цього прийменника дуже розбігаються. Дехто з редакторів, напр., Айзеншток і Плевако, мають яскраво виявлену симпатію до замісць (шість замісць проти одного замість); у Франка є замість (чотири рази), замісь (три рази) і варіянт замісць до одного замісь; у Доманицького п'ять замість проти двох замісць, і т. инш. До речи: в „Назарі Стодолі" Яковенківського видання і видання 1883 року (Кобз.) трапляється самè тільки замість (чотири рази), а в листах (Як. II) — чотири замісць проти одного замісь.

Становлячи складне слово, — прийменник „за" плюс знахідн. відм. одн. речівника „місто", — і належачи до прислівників, замість виконує тимчасом функцію прийменника, буваючи з родовим відмінком. Конструкція замість плюс родовий означає предмет, що його заступає щось инше.

Прикладів цієї конструкції із Шевченкових текстів я занотував собі шістнадцять (16): сім із віршів, чотири з „Назара Стодолі" та п'ять із листів. Ось вони: Скажу Ляхам: замісць Паца... 83; у Фр. I, 124 — замісь, хоча Фр. I, 125 — замісць; у Дом. 122 — замісць; у Кобз. 118 — замість. Замісць Гриця, задумавшись, Петруся співає 106; Дом. 150; у Фр. I, 159 замісь; у Кобз. 59 замість. Вилетить орел ізза хмари замість гуся 151; Дом, 218; Фр. I, 280; у КР. 94 є варіянт замись. Замісць шматка хліба за кухоль береться 156; у Фр. I, 288 замість; так само й у Кобз. 179 та Дом. 225. Замісць пива — праведную кров із ребер точать 195; у КР. 130 є варіянти замісць і замісь; у Дом. 290 замість; у Фр. I, 358 під рядками замісь. Їдять люди замісць хліба 202; у Фр. I, 367 є замість; те саме й у Дом. 298 і КР. 136. Якби замісць старого та обрали молодого 316; у Фр. II, 167 та Дом. 474 замість.

Зазначу, що в збірникові „Викъ" (том I, с. 115. Київ 1902) фразу „Во місто кроткого пророка — царя вам повелів ізбрать" (АП. 297; Фр. 11, 128) передано так: „Замисто кроткого пророка" й т. инш. Про це згадано й у Кр. 246, де своє ставлення до „замисто" Доманицький виявив значком „(?!)". Безперечно, це „замисто" Шевченкові не на лежить.

Приклади з „Назара Стодолі" і листів: У неї є серце, і ти замість його кладеш камінюку Як. 11,14. Чи довго вона буде любоватися його лисиною замість ясного місяця? Як. 11,17. Чи не лучче-ж, замість пузатого полковника, обнять тонкий та гнучкий стан Галі? Як. 11,20. Замість сіна проткнув вилами свого меншого брата Як. 11,24. Замість того, щоб малювать Головатого для вас одного, то я лучче зроблю

літографію Як. 11,348. Я замисць грошей тілько облизався Як. 11,427. А я вам тепер шлю, замісць парчового очіпка, мій невеличкий „Сон“ Як. 11,428. Посилаю... замісць мазурок Шопена, наші пісні Як. 11,434. Посилаю тобі к великодню замісць писанки Хату Як. 11,436.

6. З-перед (=сперед) із родовим відмінком означаючи час, трапляється в Шевченка лише раз, у поезії „Плач Ярославни“: З-перед світа до вечора, а з вечора до досвіта летять стріли каленії 424.

У тексті самого „Слова о полку Ігоревім“—таке: „съ зараніа до вечера, съ вечера до свѣта летять стрѣлы каленыя“ (Акад. В. Перетц, Слово о полку Ігоревім. Київ 1926. Стор. 105).

7. З-під, із-під (=спід, іспід) із родовим відмінком має місцеве значення в двадцятьох (20) випадках: Взяли землі з-під костра 151. Церков-домовина розвалиться, а з-під неї встане Україна 178. Сами благоволили дать свою підложницю в супруги, хоча й підтоптану—нічого: аби з-під кесаря! 384. Чи в діброві з-під колоди вовка виглядає? 24. Тече вода з-під явора 436. З-під гори, та з-під кручі ішли мажари 298. Пішов собі з-під хати в садок походити 159. Сова з-під стріхи... вилітає 240. Зайняла козу з козяточком з-під гаю 407. Вертався з-під Полтави КР. 109; Фр. 1, 309; у АП. 167 і так само у Фр. 1,309—варіянт: Вертавсь із-під Полтави. Він тебе вирвав із-під ножа гайдамаки. Як. 11,13.

А ось у цьому прислівниковому виразі конструкція „з-під“ плюс родовий відмінок має способове значення (на питання: як?): у малий райочок мій з-під-тиха-тиха підкрадешся 430; Дом. 650; у КР. 358 і Фр. 11,400—спідтиха-тиха.

8. К (ко) з давальним відмінком трапляється в українській мові взагалі не часто, а звичайно його заступає „до“ з родовим. Здебільшого „к“ буває в небагатьох стереотипних виразах щодо часу та в лайливих фразах (порівн.: Словар укр. мови Б. Грінченка. Київ 1908. Том II, с. 202).

У Шевченковому „Кобзарі“ є лише дві темпорального характеру конструкції з „к“: Намистечко, як зароблю, тобі к великодню куплю 279. Тому к святкам з лиштвою пошили сорочечку 347.

Згадаю ще, не беручи її до уваги, трохи зукраїнізовану російську фразу з „Юродивого“: Благосклонні пребували всегда к єфрейторам своїм 391.—У цій фразі „к“ плюс давальний означає речовинний, мовляв, об'єкт, що до нього прямує якась чинність, характеризована дієсловом. Аналогічного змісту приклад є в „Назарі Стодолі“: І я, дурний, колись любив і к гадинам жінкам ласкався Як. 11,19. Такого самого типу конструкції єсть і в листах: Пожалуйте к фельдфебелю Як. 11,365. Приходьте к Лазаревському Як. 11,426.

Думаю, що всі ці вирази можна вважати за росіянізми. Звичайно Шевченко вживав у таких випадках „до“ плюс родовий; напр.: Іде в світлицю до Марини 292. Сироти... до неї приходили 239, і багато инш.

Опріч того, із Шевченкових листів я занотував собі понад десяток темпоральних виразів із „к“, а серед них чотири—„к великодню“ і два „к святкам“, цебто такі, як і в „Кобзарі“: Я їм пришлю Черницю Маряну; к Великодню думаю надруковать Як. 11,345. Обіцянку пришлю вашим дівчатам к Великодню Як. 11,347. Якби ти його... прислав к Великодню Як. 11,349. Посилаю тобі к Великодню замісць писанки Хату Як. 11,436. Купи їй що-небудь к святкам Як. 11,343. У тебе, здається, годується кабан... Ти, певно, заколеш його к святкам Як. 11,433.

Инші приклади з листів: Я хочу дещо поправить і вигравіровать к виставке Як. 11,429. Вона ждала його ізза границі к 15 сентября Як. 11,414. А якого-б я тобі гостинця привіз к празнику! Як. 11,415. Якби й ти туди хоч к половині августа приїхав Як. 11, 430. Якби к нашому весіллю прислав сушених карасів Як. 11,440. Якась вдова, попадя, продає хату. Купить-би, та к осени перевезти на ґрунт і поставить Як. 11,440. Пришлю к новому року екземплярів книги Як. 11,433.— На цій самій сторінці єсть і прийменник вигляду „ко“ (?! *М.С.*): Ко новому року вийдуть початки мого сочиненія Як. 11,433.

Взагалі з Шевченкових українських текстів я занотував собі двадцять (20) конструкцій із прийменником „к“; половина з них—наслідування російської фрази.

9. Кінець, кінці з родовим відмінком трапляється в Шевченка в трьох фразах.

Кінець—закам'яніла форма знахідн. відм. однини, а кінці—знахідн. множ. речівника кінець; обидві закам'янілі форми правлять в українській фразі за прийменники. У Шевченка вони бувають лише з речівником „стіл“, утворюючи вкупі з ним місцевого змісту конструкції „кінець стола, кінці стола“: Сидить батько кінець стола, на руки схилився 21; у КР. на с. 12 до цього є зауваження Доманицького: „Сидить батько кінець стола—в Чигир. Кобз. було в кінці, але в К.р. 1860—кінець“: обидва варіянти подає і Фр. 1,13, беручи за основний „в кінці стола“.—А Галайда... сидить собі кінець стола, тяжко-важко плаче 82; в КР. на с. 46 до цього додано довідку: „Сидить собі кінець стола,—в 1 вид.: сидить один кінці стола“; у Фр. 1,122 за основний варіянт береться „сидить один кінці стола“, і лише під рядками подано варіянт із „кінець“.—От-так сидя кінці стола, міркую-гадаю Фр. 1,73; там-таки у Фр. і підрядкова примітка про варіянти „в кінці“ й „кінець“; за КР. 27 виходить, що фразу „сидя кінці стола“ Шевченко виправив на „в кінці стола“, а в виданню Кожанчикова маємо „кінець стола“ не знати через що; в АП. 55 подано „сидя в кінці стола“.

Аналогічно до „кінець стола“ вживалося цього прийменника й у старій українській мові; напр.: А мои ти Куряни... конець копія въскръмлени. Хощу бо, рече, копіе приломити конець поля Половецкого (Акад. В. Перетц, Слово о полку Ігоревім. Київ 1926, сс. 96 і 97.— Ці приклади дає й проф. Є. К. Тимченко, Функціи генитива въ южнорусской языковой области. Варшава 1913. С. 244).

Випадки зі „в кінці“ (КР. 12; Фр. 1,13; Фр. 1,73; КР. 27; АП. 55) мабуть можна вважати за наслідки впливу російської фрази або на самого Шевченка, або на редакторів його творів.

10. Край, крій із родовим відмінком. Прийменник край так само, як напр. коло й кінець, становить собою закам'янілу форму знахідного відмінку однини речівника „край“ і буває лише з родовим відмінком.

У мене єсть шістнадцять (16) прикладів, що ілюструють уживання цього прийменника в Шевченкових поезіях; у листах на прийменника „край“ я зовсім не натрапляв. Конструкція „край“ плюс родовий відм. дуже нагадує своїм значенням місцеві конструкції „біля“ плюс родовий, „коло“ плюс родовий, „кінець“ плюс родовий. Проти цих конструкцій вона має ту особливість, що завжди показує на факт максимальної близькости в просторонї, на факт максимальної щільности, притульности (подібно до „при“ плюс місцевий). Приклади: Насипали край дороги дві могили в житі 12. Край дороги либонь курінь мріє 27. Вітер... край дороги гне тополю 34 і 38. Я край дороги серед степу помо-

люся зорям яснооким 111. Край дороги стоїть дерево високе 270. А недалеко край дороги отару гнали чабани 410: до цього „край“ єсть варіянти „повз“ і „крій“ Фр. 11,359 і КР. 338. Цигани... шатро край шляху розп'яли 212. Край шляху, при долині... криницю копає! 267. Лопух край берега найшла 406. Тече вода край города 436. Думка край світа на хмарі гуля 39. Край світу полину. 36. Не називаю її раєм тії хатиночки у гаї над чистим ставом, край села 363. Мені аж страшно, як згадаю оту хатину край села 363. Край могили пасу я ягнята 364.

Опріч ізгаданого вже „крій“ (Крій дороги отару гнали чабани Фр. 11,359; КР. 338), воно ще є в одному виразі з „Назара Стодолі“: Я дожидатиму вас крій старої корчми Як. 11,21; Кобз. 510.

11. Крізь із знахідним відмінком трапляється в „Кобзарі“ понад десять (10) разів: Крізь верби сонечко сіяє 369. Купальня біліла крізь листочки КР. 234. Мар'яна крізь тин дивилася 109. Крізь хмару сонце занялось 27. Крізь сльози співає 127. Крізь сльози тихесенько про вдову співала 179. Ярина... крізь сльози промовляє 158. На шлях... крізь сльози дивилась 126. Усміхнувся Ярема крізь сльози КР. 42; Фр. 1,110. Хоч крізь сон подивлюся на ту Україну 93. Може, ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу? 142. Добро крізь сон хіба побачу КР. 218. І „отче-наш“ тихо-тихо, мов крізь сон, читала 187.

Конструкції з прийменником „крізь“ наближаються своїм значенням до деяких конструкцій із „через“, характеризуючи те, через що прямує якась чинність. Треба сказати, що конструкції з „крізь“ неодмінно означають щось, немов прорізане чинністю, а конструкції з „через“ такого відтінку можуть і не давати.

12. Круг із родовим відмінком. Це слово—прислівник, що виконує ролю і прийменника. В таких випадках воно сполучається з родовим відмінком імени, утворюючи вкупі з ним конструкцію місцево-способового характеру. Способових нюансів цій конструкції надає самий прийменник, а речівник характеризує місце чи пункт, що навколо його щось діється або перебуває.

Круг із функцією прийменника трапляється в Шевченка лише в поезіях (одинадцять прикладів); у листах, узагалі в прозі, цього прийменника я не помітив. Приклади з прийменником круг: Козаки, як хміль отой, в'ються круг Ганнусі 113. Кардинали, як гадюки, в'ються круг тіяри 149. Круг Вавилона під вербами в полі сиділи ми 204. Круг неї танцюють, граються дівчата 278; у Фр. 11,94 є й „кругом“; обидва варіянти згадано в КР. 238. Сам пан круг тебе похожає 290. Круг містечка Берестечка на чотирі милі мене славні запорожці своїм трупом вкрили 314. Коси... круг шиї тричі обмотає 331. Святії мученики круг одра круг смертного твого предстануть 382. Зо всього царства воєводи... стоять круг Капітолія 383. Круг себе сумно озирнулась 407. Вони якось зійшлись вночі круг тебе сумувати 416.

Далеко частіше за „круг“ (а саме: тридцять три рази в поезіях і два рази в листах; усього—тридцять п'ять разів) трапляється в Шевченка прийменник „кругом“; напр.: Кругом святого Чигрина сторожа стане з того світу 71. Кругом його—мов вимерли люди 73. Стали кругом ліса 79. А кругом їх пекло червоніє 81. Сумно-сумно кругом його 115. Кругом неї танцюють, граються дівчата КР. 228; Фр. 11,94; „кругом“ потім виправлено на „круг“, що приклад із ним подано вже раніш. Кругом себе подивись! 438. Садочок розвели кругом хатини 438. Садочок кругом хатини насажу 440. Кру-

гом мене діється ні зле, ні добре Як. 11,351. Кругом себе не бачу нічого Як. 11,375 і т. инш.

Надто цікаві ті приклади, де до „кругом“ єсть варіянт „коло“, що підкреслює спорідненість конструкцій „кругом чого“ та „коло чого“: Цигани... огонь чималий розвели і кругом його посідали 213; у Фр. 1,390 і КР. 154 подано ще варіянт „коло“ замість „кругом“. Мов дурень ходиш кругом їх 279; у Фр. 11,95 і КР. 239 єсть і „коло“. Мов собаки, кругом костра кругом ченці стали КР. 94: це „кругом костра“ виправлено потім на „коло огню“; так і єсть у Фр. 1,280; АП. 151; Дом. 217, та в инших „Кобзарях. Кругом його і слава сторожем стоїть КР. 242; у „Кобзарях“ звичайно—„коло його“ АП. 286; Фр. 11,109. Походила кругом того Колізея КР. 313; замість цього в „Кобзарях“—„походила коло замкнутої брами“ АП. 387; Фр. 11,316.

13. Недалеко—прислівник, що иноді править за прийменника, буваючи з родовим відмінком, і вкупі з ним утворюючи конструкцію місцевого характеру. Звичайно-ж українська фраза з „недалеко“ має, напр., такий вигляд: Село Будища—недалеко од Керелівки АП. 101. Дзвонковая криниця... недалеко од манастиря АП. 256. Од Борисполя недалеко... стоїть любенько рядок на вигоні тополь АП. 330.

На прийменникове „недалеко“ я натрапив у Шевченка двічі: раз у примітці до „Гайдамаків“, а вдруге—в одному листі. Ось ці приклади: Привезли його... у польський лагер... недалеко Балти 102. Де те добро, чи в самому Корсуні, чи недалеко його? Як. 11,439.

14. Обок (обік)—прислівник, що в одній Шевченковій фразі править за прийменника: Обок його цариця небога 134; у Фр. 1,250 і КР. 76 до цього є варіянт „обік його“; так само й Дом. 193.

Конструкція „обок(обік)“ плюс родовий означає місце, характеризуючи його конкретніше, напр. за „біля“ плюс родовий; „обік“—„біля боку, близько боку“.

15. Окроме, окром, окрім із родовим відмінком. У „Кобзарі“ окроме трапляється лише один раз: Ріж хоч брата, окроме папи і ченця 148.—У листах є ще чотири фрази з окроме: Це правда, що окроме Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке, таке страшне Як. 11,345. В мене і на Україні окроме вас нема пристанища Як. 11,346. Окроме Біблії, нема в мене ні однісенької книжки Як. 11,354. Чи єсть та великая душа на світі, окроме твоєї благородної душі, щоб згадала про мене Як. 11,395.—Прикладів із окром маю два: Нікого не боюся, окром Бога Як. 11,343. Запрещено рисовать і писать (окром писем) Як. 11,352.—Прийменника окрім я помітив лише в оцьому прикладі: Там, окрім плачу, нічого не почую Як. 11,348.

16. Опріч, опріче, проч—із родовим відмінком (чотирнадцять прикладів): І ніхто того не чує... опріч Марка маленького 182. Опріч пана, у світлицю ніхто не вступає 291. Нехай собі... не має нікого і не любить—опріч грошей та себе самого КР. 215. Дурниця все, опріч горілки Як. 11,19. Опріч моїх, нічиїх не видко слідів Як. 11,29. Опріч того, що нема з ким щире слово промовити; оприч нудьги... оприч всіх лих... Бог покарав мене щей телесним недугом Як. 11,359. Опріч нудьги, всі лиха перебували в мене Як. 11, 359. У Куліша записане тілько пекло, а раю нема, опріч тих двох діточок Як. 11,410. Свого рідного нічогісінько нема, опріч Богдана Хмельницького Костомарова Як. 11,414.

Опріч трапляється ще в такій фразі: Усі гетьманші, полковниці ні на кого не дивляться, опріч на тебе Як. 11,31.

Опріче я помітив лише двічі: Ти сирота: нема нікого, опріче

праведного бога 367; у КР. 291—оприче. Оприче Библії нема й однії літери Як. 11,353.

В одному листі є навіть „проч“, цебто вкорочене „опроче“: Кругом себе не бачу нічого, проч степу та моря Як. 11,375.

17. Після з родовим відмінком трапляється в Шевченка разів із вісімнадцять (18) [1]): Остряницю... після страшної муки розчетвертували 100. Не знаю, що і після чого старі сумують 180. Після Пречистої, в неділю, та після Першої, Трохим старий сидів... на призьбі 185. Коли в нас неділя?—Післязавтра 185. Після великої зими... москаль ту викопав криницю 370. Після Покрови, вертався з Дону я 371. Після осіннього Миколи... шляхом... ішли цигани КР. 154. Я на тебе після сього й дивиться не хочу Як. 11,15. Якнебудь вирвусь хоч після Великодня Як. 11,346. Буде на театрі після Великодня Як. 11,348. Тай після чого міні кирпу драть? Як. 11,349. З тиждень, чи й більш, блукав я після того по тій Москві Як. 11,377. Я після його колядки щей досі хожу неначе після похмілля Як. 11,420. Я щей досі не одпочив після тії проклятої неволі Як. 11,429. Я йому після Кобзаря уже двічі писав Як. 11,438. Поберемося ми після Покрови Як. 11,440.

Опріч конструкцій „після“ плюс родовий, Шевченко вживає ще рівнозначних із ними конструкцій „по“ плюс місцевий: напр.: По мові, по мудрій раді розійшлись смутнії пастирі 432 і т. инш. Детальніше про це—в згадуваній уже розвідці про конструкції з „по“ в Шевченковій мові.

18. Поверх із родовим відмінком трапляється двічі (в „Назарі Стодолі“): Де мої літа? і сліду нема, мов поверх води поплили Як. 11,17. Не все треба переймать, що поверх води пливе Як. 11,17.

19. Повз трапляється з родовим і знахідним: Повз дороги отару гнали чабани КР. 338; Фр. 359. Я йшла з водою повз хатину Дом. 245; це „повз хатину“ згадано й у КР. 109 та Фр. 1,309; варіянт „Я йшла за водою повз хатою“ (КР. 109 і Фр. 1,309), що був у Женевському виданні 1890 року, слід уважати за непорозуміння друкарсько-редакторське.

Опріч цих випадків, инших із прийменником „повз“ у Шевченка я не знайшов.

20. Поза буває в Шевченка з орудним відмінком, означуючи місце; трапляється в „Кобзарі“ чотири рази: Поза валами в неділю крадуся я в поле 260, Поза горою вертаюсь, крадуся понад Уралом, неначе злодій той, поза валами 260. Недавно я поза Уралом блукав 397.

Крім того, цей прийменник увіходить, як складова частина, в прислівники „позавчора“ (АП. 79,86—двічі, 148; КР. 40) та „позаторік“ (АП. 307,282—двічі, 241, 36, 37).

21. Позад із родовим відмінком трапляється лише раз: Позад базару, через мертвих переступа, криється в пожарі 91 (із „Гайдамаків“).

22. Покрай із родовим відмінком так само трапляється лише раз: Покрай улиць поспішали заспані дівчата 137 („Сон“).

23. Поміж із орудним відмінком трапляється шість разів: На панщину не ходила, а за парубками... поміж бур'янами 60. Поміж возами ніде стать 66. Поміж возами попи з кропилами 71. Поміж садами... гробокопателі... волочать трупи 322. Посунули по синій хвилі поміж кугою 352. Хлюпощуться качаточка поміж осокою 436.

24. Поперек із родовим відмінком (один приклад із листа): Сам чорт простягся поперек шляху, тай не пускає мене до вас Як. 11, 425—426.

---

[1]) В розвідці про конструкції з „по“ (Наук. Збірн. за рік 1926 Історичн. Секції УАН, с. 182) я згадав лише за 16 прикладів, де є прийменник „після“. Свою помилку виправляю тут.

У словнику Б. Грінченка такого прийменника (прислівника) немає, а єсть „упоперек". Очевидно, Шевченкове „поперек" у даному разі слід уважати за „впоперек" з невідзначеним на письмі початковим „в", цебто „у" нескладовим.

25. Посеред із родовим відмінком (три приклади): На базарі, як посеред моря кровавого, стоїть Ґонта 89. Ворони... сіли на маяку, що на горі, посеред лісу 169. Ви тяжкий камінь положили посеред шляху 368.

26. Проти, против буває в Шевченка лише з родовим відмінком [1]), трапляючись у текстах десять (10) разів. Конструкція ця означає в Шевченка лише оце:

а) місце, або краще сказати—орієнтаційний пункт: Опинився проти старців 30: Фр. 1,29. Проти сонця діти грались 347; Фр. 11,229; у КР. на стор. 275—против [2]) сонця. Що нам робить, отамане брате, прать протів рожна, чи закопаться заживо в землю Як. 11,346; порівн.: Проти рожна не працювати Ном. (Словар Б. Грінченка. 1-е вид., том III, с. 484).

б) метафорично—проти кого, наперекір, усупереч: Зібралися, мов іуди на суд нечестивий проти Христа 150; у КР. 93 і Фр. 1,277 єсть і „против". Положили: одностайне стати против Гуса 149; Фр. 1,276. Протів його, сучого сина, нічого не вдію Як. 11,426.

в) час—ізнов таки орієнтаційно, з відтінком „перед" якимись загальним моментом (день, ніч, вечір): Не розкажу проти ночі, ато ще присниться 64; у Фр. 1,89—„проти ночі". Протів ночі не треба було-б і розказувать Як. 11,377. Отак було по всій Україні против ночі Маковія 66; Фр. 1,92; у Дом. 90—„проти". Дав бог мені близнята якраз против Спаса 216; Фр. 1,398; у Дом. 323—„проти"; у КР. 160 і Фр. 1,397—„Отож якраз проти Спаса привела близнята".

До речи: замість цієї конструкції в сучасній інтелігентській мові вживають иншої, скопійованої з російського типу „в ночь с 4-го на 5-е января" і т. инш.: напр.: Уночі з 27 на 28 червня... його вже не стало (М. Плевако. Хрестоматія нової укр. літератури. Том II. Вид. „Рух". Харк. 1923. Стор. 379) тощо, а тимчасом по-вкраїнському треба сказати „Вночі проти 28 червня"...

27. Ради з родовим відмінком трапляється в Шевченка двадцять (20) разів. Проти инших прийменників „ради" ріжнить тим, що може стояти після речівника, свого партнера (порівн. до раніше поданого „Бога діля"); значення конструкції від цього не змінюється. А означає „ради" плюс родовий звичайно особу чи річ, чи там явище, що для них або з огляду на них щось робиться; в деяких випадках ця конструкція рівнозначна з „для" плюс родовий.

Майже половина всіх прикладів з цією конструкцією припадає в Шевченка на вирази „Христа ради, бога ради": Христа ради дайте на дорогу 25. Огризок в вікно подавали Христа ради 125. Довелось Хри-

---

[1]) У Галичан через вплив польської мови „проти" буває щей з давальним відм. (порівн.: Др. В. Сімович. Граматика укр. мови. 2-е вид. с. 318); приклади такої конструкції єсть і в словарі Б. Грінченка (1-е вид. том III, с. 484): Хто проти бога, то й біг противньому (Ном. № 92); аналогічні конструкції бувають і в білоруській мові „не безъ польскаго вліянія" (Е. О. Карскій. Бѣлоруссы... т. II, вип. 3, с. 194): „против" плюс давальний єсть і в російській мові (Словар В. Даля. 4-е вид., т. III, с. 1359).

[2]) Др. В. Сімович у своїй „Граматиці укр. мови" (2-е вид., с. 318) рівноставляє галицьке інтелігентське „против" лише з польським „przeciw", не згадуючи чомусь за російське „против". Думаю, що „против" таке саме польське та російське, як і українське (архаїзм). Инша річ, що в сучасній укр. мові слід уважати за літературну норму „проти" (а не „против").

ста ради у людей прохати КР. 178; Фр. 1,435. Максим... Христа ради просить 267. Христа ради простягаєш... старії руки 367. Та замовчіть же, Бога ради. Як. 11,28. Не здивуйте, Бога ради, що на такому клаптикові пишу Як. 11,354. Вибачте бога ради, що я так вередую Як. 11,355.

Инші приклади з прийменником „ради“: Одисею... пришліть ради распятого за нас Як. 11.353. Вибач мені ради св. Ѳедора Тирона Як. 11,370. Нехай він, ради святого Аполона, пришле міні хоч маленький болванчик Як. 11,396. Ану заспіваєм проби ради. 174. Воскресну нині, ради їх, людей закованих моїх 396; це з „Подражанія XI пс.“, де в церк.-сл. тексті маємо: „Страсти ради нищихъ и воздыханія убогихъ нынѣ воскресну“. Великої ради моєї любови, попроси... описать для мене один екземпляр Як. 11,379. Пришли, ради святого искуства, дві плітки Як. 11, 396. Пришліть ради поезії святої Лермонтова хоч один том Як. 11,354. Лермонтова і Кольцова пришлите поезії святої ради Як. 11,355. Пришли міні один екземпляр ради святої поезії Як. 11,378. Дай йому ради святої нашої поезії один екземпляр Як. 11,379—380. Знову їде шляхом, заплющившись з торбинками. То бач, ради страху, щоб Татари або Ляхи часом не спіткали 160.